

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Notu | Research Note

🔓 Açık Erişim | Open Access

Sakızlı İsa'nın Bolevî İsa Efendi'ye Atfedilen Tıp Eserleri Hakkında

On the Books of Sakızlı İsa Attributed to Bolevî İsa Efendi

Sibel Murad¹

¹ Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya, Türkiye

Anahtar Kelimeler Sakızlı İsa · Bolevî İsa · Devâ-i Emrâz · Nizâmü'l-Edviye

Keywords Sakızlı İsa · Bolevî İsa · Devâ-i Emrâz · Nizâmü'l-Edviye

Giriş

Türk edebiyatı tarihinde yazar ve eser adlarının, mahlasların, eserlerin kime ait olduğu yönündeki hükümlerin karıştırıldığı, farklı hükümler verildiği sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Türk edebiyatında meşhur olan ve eserleri, hayatları hakkında yeterli bilgi bulunduğu halde yine de mahlasları ve eserleri birbirine karıştırılan şair, yazar ve müellifler bulunmaktadır. Bu araştırma notunun kaleme alınmasının sebebi de yine böyle bir isim ve eser karışıklığı örneğidir. 17. yüzyılda yaşamış olan Sakızlı İsa ve Bolevî İsa Efendi'nin eserlerinin akademik çalışmalarda karıştırılması daha doğrusu Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz* isimli eserlerinin akademik çalışmalarda ve kaynaklarda Bolevî İsa Efendi'ye nispet edilmesi bu çalışmanın çıkış noktasıdır.

Sakızlı İsa Efendi'ye ait bir müfredat kitabı olan *Nizâmü'l-Edviye*'yi Mükerrerem Bedizel Aydın ile TÜBA "Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası" projesi kapsamında yayınlamıştık¹. Sadece tıp-bilim tarihi açısından değil; dil, edebiyat, halk bilimi gibi farklı alanlarda çalışmalara konu olabilecek bir eser olması bizi *Nizâmü'l-Edviye* ve müellifi Sakızlı İsa Efendi hakkında bir editoryal kitap hazırlama düşüncesine sevk etmişti. Mücahit Kaçar'la birlikte editörlüğünü üstlendiğimiz *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviye'si Üzerine İncelemeler*² adlı derleme kitapta, farklı alanlardan akademisyenlerin yazdığı on üç yazıdan birisi de Dr. Ahmet Akdağ'ın Sakızlı İsa Efendi'nin diğer bir eseri olan *Devâ-i Emrâz*'i tanıttığı incelemedir³.

“ Atif | Citation: Murad, Sibel. "On the Books of Sakızlı İsa Attributed to Bolevî İsa Efendi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi–Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 195-198. <https://doi.org/10.26650/TUDED2025-1519703>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Murad, S.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Sibel Murad sibel.murad@amasya.edu.tr

¹M. Bedizel Aydın ve Sibel Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi* (Türkiye Bilimler Akademisi, 2019).

²Sibel Murad ve Mücahit Kaçar (Ed.), *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviye'si Üzerine İncelemeler* (DBY Yayınları, 2021).

³Ahmet Akdağ, "Sakızlı İsa Efendi'nin Devâ-i Emrâz İsimli Eseri", *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviye'si Üzerine İncelemeler* kitabı içinde ed. Sibel Murad ve Mücahit Kaçar, (DBY Yayınları, 2021), 47-104.

Hem Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye'sini* hazırlayan yazarlardan biri olmam, hem de bir meslektaşımın *Devâ-i Emrâz* ile ilgili çalışmasından haberdar olmam vesilesiyle, yukarıda işaret ettiğim bilgi karışıklığı dikkatimi çekti. Bir vesileyle *Devâ-i Emrâz*'ın ilk 50 varaklık kısmını ele alan bir yüksek lisans teziyle karşılaştım⁴. Çalışmayı incelediğimde eserin müellifinin Bolevî İsa Efendi olarak yazıldığını, Sakızlı İsa'nın *Nizâmü'l-Edviye* isimli diğer eserinin de Bolevî İsa Efendi'ye ait gösterildiğini gördüm. Tezde hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmadığı belirtilen Bolevî İsa Efendi'nin [İsâ el-Bolevî, İsâ el-Geredî (el-Geredevî)] H.1047/M.1637 yılında Bolu'nun Gerede ilçesinde doğduğu söylenerek ailesi, eğitim hayatı ve eserleri hakkında kaynağı belli olmayan bilgiler verilmiştir⁵. Bolevî'nin eserleri arasında verilen *Nizâmü'l-Edviye* hakkında da yukarıda işaret ettiğimiz yayınumıza atıfta bulunulmuş; ancak müellifinin Sakızlı İsa Efendi olduğu belirtilmemiştir.

İşaret ettiğimiz bilgi karışıklığı sebebiyle birbiriyle çelişen hususların aynı çalışmada yer alabildiği görülmektedir. Örneğin, Sakızlı İsa, *Devâ-i Emrâz* isimli eserinde "Tâ ki şöhret bula bu nâma kitâb / Oldı târîhi Devâ-i Emrâz" beytiyle, bu esere verdiği *Devâ-i Emrâz* isminin aynı zamanda ebced hesabıyla kitabı yazdığı H.1054/M.1644 yılına tekabül ettiğini belirtmektedir. Söz konusu tez çalışmasının merkezinde yer alan *Devâ-i Emrâz* hakkında bilgi verilirken de Bolevî İsa Efendi'nin mukaddimede eserin tamamlanma tarihini H.1054/M.1644 olarak düşürdüğü bilgisi de verilmiştir. Bu durumda, söz konusu çalışmada H.1047/M.1637 yılında doğduğu söylenen Bolevî İsa Efendi'nin henüz 7 yaşındayken *Devâ-i Emrâz* gibi üst düzey tıp ve botanik bilgisi gerektiren bir eseri ortaya koyduğu kabul edilmektedir.

Söz konusu tezde -her ne kadar- tamamı erişime açık olan *Nizâmü'l-Edviye'ye* atıf yapılmışsa da yazarın kimliği hakkında sunulan bilgilerden yararlanılmamış ve tezde verilen bilgilerin kaynağı belirtilmemiştir. Sakızlı İsa Efendi için geçerli olan ve 1647-1648 yılları arasında dört kez hekimbaşılığa getirilerek tekrar azledildiği bilgisi, herhangi bir kaynak belirtilmeden o yıllarda 10 yaşında olan Bolevî İsa Efendi için ifade edilmiştir. Bu bilgiler de Bolevî İsa Efendi'ye değil, Sakızlı İsa Efendi'ye aittir.

Sakızlı İsa, ilk eğitimini Sakız'da tamamladıktan sonra tıp ilmini öğrenmek için İstanbul'a gelmiş, Divan-ı Âli'de görev alarak haraç muhasebecisi olmuştur. Bu arada hekimliği de öğrenmiş, "ulûm-ı hikemiyeye ve fûnûn-ı tıbbiyeye"⁶ vâkıf bir hekim olarak tanınmıştır. Sakızlı İsa Efendi, Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde ay ve günlerle ifade edilebilecek sürelerle, bir sene içinde 4 kez hekimbaşılığa atanmış ve azledilmiştir. H.1057 Safer ayında (M. Mart 1647) Edirne payesi ile Ruscuk kazası arpalık verilerek hekimbaşı tayin edilmiş, aynı yılın Rebiülahirinde (Mayıs) görevden alınmıştır. İkinci defa Cemaziyelevvel (Haziran) ayında tayin edilen İsa Efendi, aynı ayın 17'sinde azledilmiş; Şaban (Eylül) ayında üçüncü kez tayin edilerek iki ay sonra Zilkade (Kasım) ayında yeniden azledilmiştir. Altı gün sonra dördüncü kez atandığı hekimbaşılık görevinden H.1058 Receb ayında (M. Temmuz 1648) son olarak azledilmiştir. Hekimbaşılık görevinin yanı sıra H.1057/M.1647 yılında Eyüp kadılığına da getirilmiş olan Sakızlı İsa Efendi, IV. Mehmed'in (1648-1687) tahta geçmesiyle sadece hekimbaşılık görevinden değil kadılıktan da azledilmiştir. Kısa bir süre sonra H.1059 Şevval (M. Ağustos 1649)'da vefat etmiştir. Mezarı Edirnekapı dışındadır⁷. Görüldüğü üzere, Sakızlı İsa, *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz* isimli eserlerini telif edip 1649 yılında öldüğünde Bolevî İsa Efendi henüz çocuk yaşlardadır.

Araştırmalarımız neticesinde Bolevî İsa Efendi hakkında verilen bilgilerin kaynağının *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* olduğu görülmektedir. Ansiklopedide yer alan ve Abdullah Kızılcık tarafından yazılan Bolevî İsa Efendi maddesinde⁸ Bolevî'nin eserleri arasında *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz* yer almaktadır. Müellif *İslâm Ansiklopedisi*'nde "Arap grameri ve tıpla ilgili eserleriyle bilinen mutasavvıf ve şair" olarak

⁴Esra Ekin, "Devâ-i Emrâz 2b-50a Varaklar Arası (Giriş-İnceleme-Söz Varlığı-Metin-Dizin)" (Yüksek Lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2023), Ulusal Tez Merkezi (799115).

⁵Ekin, "Devâ-i Emrâz 2b-50a Varaklar Arası (Giriş-İnceleme-Söz Varlığı-Metin-Dizin)", 3.

⁶Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (C. 3)* (Matbaa-i Âmire, 1924), 226.

⁷Aydın ve Murad, *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*, 16.

⁸Abdullah Kızılcık, "Bolevî İsa Efendi," *TDV İslâm Ansiklopedisi C. Ek-1*, (TDV Yayınları, 2020), 202-203.

tanıtılmış, şiirlerinde “Mahvî” mahlasını kullanan Bolevî'nin babasının Anadolu'da kadılık yapmış Sukûkî Ali Efendi olduğu belirtilmiş; doğum tarihi, yeri, eğitimi, görevleri ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bolevî İsa Efendi, 1095/1684'te Fatih'teki Tercüman Yunus Camii ve Zâviyesi'nde yaklaşık on beş yıl vaizlik ve irşat vazifesinde bulunmuş, 1693-94 yılları arasında görevine Sultan Selim Camii'nde devam etmiş, daha kısa süreli olarak Fatih ve Beyazıt Camilerinde görev yapmıştır. Son olarak H.1122/M.1711 senesinin sonlarına doğru Süleymaniye Camii'nin kürsü şeyhliğine atanmış ve vefatına kadar da bu görevde kalmıştır. Görevi esnasında ilermiş yaşına rağmen hac vazifesini yaptıktan sonra İstanbul'a dönüş yolunda, Şam'da H. 22 Ramazan 1127/ M. 21 Eylül 1715 tarihinde vefat etmiştir⁹.

Bolevî İsa Efendi'nin hayatı, eğitimi ve görevleri hakkında sunulan bilgiler arasında kendisinin tıp eğitimi aldığına ya da bir darüüşifada görev yaptığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Oysa bir tıp eserinin müellifi olmak için geleneksel tıp anlayışını tüm kaideleriyle ve geleneksel usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenmek gerekir. Bolevî, dinî-tasavvufi bir eğitim almış, bunun neticesinde de birçok camide vaizlik ve irşat görevlerinde bulunabilecek yeterliliğe sahip olduğunu kanıtlamıştır. Nitekim Arap dili ve gramerine dair yazdığı *Müfîdü'l-î'râb fi'n-nahv*¹⁰ adlı eseri de aldığı eğitimlerin neticesidir. Ancak kendisinin *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz* gibi eserleri ortaya koyabilecek bir tıp eğitimi ve geçmişi yoktur. Bu durumda, *İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan Bolevî İsa Efendi maddesindeki yanlışlığın düzeltilmesi gerektiği muhakkaktır.¹¹, Prof. Dr. Nil Sarı Armağan Kitabı kitabı içinde ed. Mükerrerem Bedizel Aydın ve Elif Gültekin, (Betim Kitaplığı, 2024), 197-210.

Değirmek istediğim diğer bir husus da *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki “Tıp” maddesidir. *İslâm Ansiklopedisi*'nin “Tıp” maddesinde drogların Arapça, Farsça, Türkçe, Rumca, Süryanice, Hintçe ve Frenkçe karşılıklarını veren *Nizâmü'l-Edviye* adlı eserin Hekimbaşı Sakızlı İsa Çelebi'ye ait olduğu yazılmıştır.¹² *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki iki maddede verilen bilgiler birbiriyle çelişmektedir.

Bolevî İsa ile ilgili bir diğer kaynak da *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*'nde (TEES) yer alan ve Hamdi Birgören tarafından yazılan “İsâ Mahvî, Sukûkî-zâde, Şeyh İsa Mahvî Efendi” maddesidir¹³. Burada Birgören Bolevî'nin eserleri arasında *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz*'ı saymamıştır.

Sonuç olarak, Bolevî İsa Efendi'ye nispet edilen *Nizâmü'l-Edviye* ve *Devâ-i Emrâz* isimli eserlerin Sakızlı İsa Efendi'ye aidiyeti kesindir. Gerek söz konusu ansiklopedi maddesinde gerekse de bu eserlerle ilgili mevcut ve gelecekte yapılacak çalışmalarda bu hususun dikkate alınması gereği ortadadır.

Bu noktada, üzerinde durmak istediğim bir başka önemli husus da lisansüstü tezlerin hazırlanma ve sunulma aşamalarında *danışmanlara* ve *jüri*lere düşen görevlerin önemidir. Akademik hayatın başındaki öğrencilerin hazırladıkları metinler, bunları *kontrol* etmekle yükümlü olan jüri üyeleri tarafından muhteva ve yöntem açısından dikkatle incelenmelidir. Böylece, lisansüstü çalışmalarda edebiyat tarihinde önemli yerleri olan şahıslar ve eserler hakkında verilen hükümlerin yanlışlıklara sebebiyet vermesinin önüne nispeten geçilebilmiş olacaktır.

⁹Abdullah Kızılcık, “Bolevî İsa Efendi,” 202-203.

¹⁰Abdullah Kızılcık, “İsa b. Ali El-Bolevî, Hayatı ve Eserleri ve Müfîda'l-î'râb” (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1997), Ulusal Tez Merkezi (61814).

¹¹Bu vesileyle, benzer şekilde başka bir tıp kitabının farklı müellife atfedildiği bir örneğe işaret ederek bilgi yanlışlığının düzeltilmesi gereğine işaret etmek isterim. 16. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Ahmet bin Kemal tarafından kaleme alınan *Türki Mücezz* isimli tıp konulu tercümenin, akademik çalışmalarda ve kaynaklarda ısrarla 15. yüzyılda hekimbaşılık yapmış olan Âhi Çelebi'ye atfedildiği görülmektedir. Söz konusu karışıklığa işaret eden yakın tarihli bir çalışma için bk. Mücahit Kaçar, “Ahmed B. Kemâl'in Âhî Çelebi'ye Atfedilen El-Mücezz Fî't-Tıbb Tercümesi: Türkî Mücezz”, Prof. Dr. Nil Sarı Armağan Kitabı kitabı içinde ed. Mükerrerem Bedizel Aydın ve Elif Gültekin, (Betim Kitaplığı, 2024), 197-210.

¹²Peter E. Pormann, “Tıp,” *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41, (TDV Yayınları, 2012), 101-111.

¹³Hamdi Birgören, “İsâ Mahvî, Sukûkî-zâde, Şeyh İsa Mahvî Efendi,” *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, erişim 10 Ağustos, 2024, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/isa-mahvi-sukukizade-seyh-isa-mahvi>

Yazar Bilgileri
Author Details

Sibel Murad (Prof. Dr.)

¹ Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya, Türkiye

 0000-0003-0175-7702 sibel.murad@amasya.edu.tr

Kaynakça | References

- Akdağ, Ahmet. "Sakızlı İsa Efendi'nin Devâ-i Emrâz İsimli Eseri". *Sakızlı İsa Efendi ve Nizâmü'l-Edviye'si Üzerine İncelemeler* kitabı içinde, ed. Sibel Murad ve Mücahit Kaçar, DBY Yayınları, 2021.
- Aydın, Mükerrerem Bedizel ve Sibel Murad. *Nizâmü'l-Edviye Sakızlı İsa Efendi*. Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Bayat, Ali Haydar. *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Birgören, Hamdi. "İsâ Mahvî, Sukûkî-zâde, Şeyh İsâ Mahvî Efendi", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*, 2014. Erişim 10 Ağustos, 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/isa-mahvi-sukukizade-seyh-isa-mahvi>.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri C. 3*. Matbaa-i Âmire, 1924.
- Ekin, Esra. "Devâ-i Emrâz 2b-50a Varaklar Arası (Giriş-İnceleme-Söz Varlığı-Metin-Dizin)." Yüksek lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2023. Ulusal Tez Merkezi (799115).
- Kaçar, Mücahit "Ahmed B. Kemâl'in Âhî Çelebî'ye Atfedilen El-Mûcez Fi't-Tıb Tercümesi: Türkî Mûcez." *Prof. Dr. Nil Sarı Armağan Kitabı* içinde, ed. Mükerrerem Bedizel Aydın ve Elif Gültekin. Betim Kitaplığı, 2024.
- Kızılcık, Abdullah. "Bolevî İsa Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi C. Ek-1: 202-203*. TDV Yayınları, 2020.
- Kızılcık, Abdullah. "İsa b. Ali El-Bolevî, Hayatı ve Eserleri ve Müfîda'l-İ'râb." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1997. Ulusal Tez Merkezi (61814).
- Pormann, Peter E. "Tıp". *TDV İslâm Ansiklopedisi C. 41: 101-111*. TDV Yayınları, 2012.

